

Pontoppidan – kristendommens hemmelige herold

Anmeldelse af Anders Raahauge, *Pontoppidans præster. Henrik Pontoppidan mellem Kierkegaard og Nietzsche*. 197 sider, Forlaget Fønix, 2023.

GUNNAR JØRGENSEN

Mange veje fører gennem Henrik Pontoppidans vældige værk, skriver Anders Raahauge i forordet til sin nyligt udgivne bog *Pontoppidans præster – Henrik Pontoppidan mellem Kierkegaard og Nietzsche*. Raahauge viser os kyndigt og personligt en af disse veje; vejen, som er afstukket ved de ualmindeligt mange Guds mænd, der befolker Pontoppidans værk. Præsterne er ikke overset i Pontoppidanlitteraturen, men de rammes oftest kun af et sideblik, for de er i reglen blevet set som blot boksebolde (s. 5). Men at de er meget mere end det, vil Raahauge vise os i det essay, han udfolder i bogen. Pontoppidans præster viser efter Raahauges opfattelse ind til de steder i forfatterskabet, hvor det for alvor brænder på (s. 5).

Når man holder foredrag om Pontoppidan og hans forfatterskab og rimeligt nok ikke kan komme uden om de mange præster og Pontoppidans kritik af kirken og dens mænd, får man ofte det spørgsmål: Jamen, hvad troede Pontoppidan selv på; hvad var hans egen religiøse overbevisning? Det sidste kapitel i Raahauges bog – “Pontoppidans tro” – giver et bud herpå. Det kan anbefales at læse dette korte, afsluttende kapitel som det første. Gør man det, får man fra starten af en god fornemmelse af, hvor det mon er Raahauge også vil føre os hen med sin vej rundt blandt forfatterskabets præster.

Bogens første kapitel – “Manden selv” – fremdrager kort nogle få og relativt velbelyste forhold omkring Pontoppidan selv og forfatterskabets tendens og placering. Pontoppidans enestående kvaliteter som forfatter er aldrig til debat, men der er et stadigt tovrækkeri om den livsanskuelse, som bærer hans værk. (s. 11). Raahauges hele essay bidrager med nye vinkler og synspunkter til denne debat ved på forskellig vis at pege på nogle af de store bevægelser i forfatterskabet.

Pontoppidans samfundskritik var længe beslægtet med radikalismens, men den afløses med årene af en civilisationskritik, der ser dybt pessimistisk på emancipationens virkninger (s. 12) og det fortrænges ofte, hvor konservativ en forfatter, han egentlig var (s. 21). Pontoppidan er en sjælden gæst i forfatter-salonerne, men lever tilbagetrukket som myreflittigt skrivende familiemenneske (s. 16). Han kan virke kølig og forbeholden og er af natur en illusionsløs stoiker, altid på vagt over for, hvad han anser som svigtende virkelighedssans. Man må være følsom for at være forfatter, men en sval omgang med varmen er ifølge Raahauge Pontoppidans kendemærke. Pontoppidan ved, at kristendommen er hans kulturs grund, men oplever for alvor og ser klart og med beklagelse nedsmeltningen af en traditionel kristendomsforståelse i det 19. århundredes sidste tiår (s. 18). Pontoppidan er af og til blevet kaldt "præstehader", men udtrykket er blindt for det forhold, at de præster, der så talrigt befolker værket, falder i to grupper. Et flertal er selvgode narcissister, som dybest set slet ikke er præster; de er det nok af embede og titel, men de er det ikke i praktiseringen af det, der burde være deres egentlige opgave. Overfor dem står en mindre gruppe bestående af ubestikkelige åndsmennesker, præster, der ikke forråder kristendommen og som fungerer som talerør for Pontoppidans egen kirke- og kulturkritik, som han formulerede den uden for skønlitteraturen i foredraget *Kirken og dens mænd* (s. 14); et foredrag Raahauge allerede i forordet bemærker at man gør klogt i at læse omhyggeligt. Hermed er der dækket op til et af bogens hovedkapitler – kapitel 2 – "Præsternes procession".

Præsternes procession er ikke og Raahauges essay i det hele taget heller ikke et katalog over alle eller bare de fleste af de måske op mod skønsmæssigt 70 præster, der er i Pontoppidans forfatterskab, fiktive såvel som virkelige. Samlet set omtaler og behandler Raahauge vel omkring en 15-20 præster i hele bogen. Nej, det overordnede sigte med dette centrale kapitel er for Raahauge at præcisere, hvori Pontoppidans præstekritik nærmere består. Svøben svinges over præstelige undermålere, ikke fordi de er kristne, men fordi de forsømmer at være det. Pontoppidan er vred på de letvægtere, der fornøjet forfusker det arvegods, som er dem betroet, fordi de vil behage tidsånden (s. 23). Pontoppidan tager ikke et generalopgør med samtlige præster, hverken i forfatterskabet som sådan eller i foredraget *Kirken og dens mænd* (holdt to gange i 1914 og udgivet i bogform samme år, se www.henerikpontoppidan.dk). Raahauges omtale og gennemgang af *Kirken og dens mænd* som en helt grundlæggende kilde til forståelse af Pontoppidans præste- og kirkekritik er relativt kort emnet taget i betragtning. Den fremdrager, at Pontoppidan som erfaren kirkegænger beklager, at man ikke i kirkerne mærker noget til de danske præsters tro, "om de over hovedet har nogen?"; ofte har de "slået sig til tåls med visse religiøse meninger". Kirkelivet er ved at ende i de rene fastelavnsløjer, bemærker Pontoppidan og efterlyser større alvor og lidenskab, en personlig grebthed hos præsten. Inspirationen fra Kierkegaard er tydelig ifølge Raahauge og begge – Kierkegaard og Pontoppidan – er af den opfattelse, at der må være en sammenhæng mellem eksistens og forkyndelse. "Angler mageligt anlagte præster efter verdens bifald, er det ifølge begge forfattere sikkert tegn på, at det ikke er kristendom, de prædiker (s. 26)."

Kapitlet om præsternes procession afsluttes med et mindre afsnit, der står helt centralt for forståelsen af det videre anslag og sigte med Raahauges bog. Raahauge kalder det “Pontoppidans virkelige præster”. De virkelige præster er ikke, som man måske spontant skulle tro, ikke-fiktive figurer i Pontoppidans værk. De kompromisløse præster har Pontoppidans sympati, men endnu nærmere hans egen røst ligger måske de skikkelser, der ikke er ordinerede præster, men som på eget ansvar forkynder en stoisk forståelse af tilværelsen. Ofte er de desillusionerede, og altid er de understøttet med en udpræget common sense. Man kunne næsten kalde dem Pontoppidans egne præster, skriver Raahauge (s. 68). Hvem er de så, disse Pontoppidans egne præster? Ja, det er først og fremmest centrale karakterer fra *De dødes Rige* – Torben Dihmer, Bertha Abildgaard og doktor Gaardbo. Sammen har de det til fælles, at de står skeptiske og kritiske over for tiden og moderniteten.

I bogen tredje kapitel – “Civilisationens elendighed” – påpeger Raahauge, at Pontoppidan med årene udøver en stedse stærkere civilisationskritik i sit værk, og at præsteskikkelser – ordinerede såvel som uordinerede – jævnligt benyttes til at give kritikken mæle. De overfladiske præster tydeliggør tidens forfladigelse, mens de stærke står ensomme som fordummelsens stejle modsigere og en sen tids vogtere af noget værdifuldt (s. 77). Tiderne skifter dramatisk i Danmark fra 1880 til 1915, og i de tre store romaner tematiseres dette tydeligere for hver roman. I *Lykke-Per* står omvæltningerne i forgrunden, og de behersker helt *De dødes Rige*, der skærper *Lykke-Pers* civilisationskritik.

Raahauge påpeger lighederne i den bevægelse, henholdsvis Per og Torben Dihmer gennemfører. Da modernitetens tomhed og fortvivelse først er gennemskuet, påbegyndes en åndelig søgen. Per bryder med præstegårdens miljø, Dihmer med sin barndoms godsejerånd ved at blive politisk radikaler. Men begge ikke bare bryder, de ophæver også dialektisk udgangspunktet i deres nye position ved romanernes slutning. Det oprindelige udgangspunkt løftes med ind og er således på én gang overskredet og bevaret. Denne problematik, både at ville gøre op med sin arv og forsone sig med den, er Pontoppidans egen, som han bl.a. betoner det i sine erindringer, og han bearbejder den i sit værk gennem hovedpersoner med selvbiografiske træk som Per og Torben. Forfatterskabets centrale smertepunkt angår dette: forsagelsens former.

Bogens følgende kapitler “Friedrich Nietzsche” og “Søren Kierkegaard” er bogens største og også analytisk set de vægtigste, jf. bogens undertitel: *Henrik Pontoppidan mellem Kierkegaard og Nietzsche*. Raahauge vil i hovedsagen to ting i disse kapitler. Selvfølgelig belyse den idehistoriske inspiration fra de to store filosoffer i Pontoppidans værker, men også og nok så vigtigt vise en bevægelse i forfatterskabet og i Pontoppidans egen filosofi og tro gående fra en tydelig inspiration fra Nietzsche i *Lykke-Per* til en stærkere inspiration fra Kierkegaard i *De dødes Rige*.

Nietzsche-inspirationen i Pontoppidans forfatterskab og i særdeleshed i *Lykke-Per* er velkendt og godt dokumenteret. I det forholdsvist korte kapitel om Nietzsche opridser Raahauge dette ganske kort med afsæt i novellen “Ørneflugt”, det lille forstudie til *Lykke-Per*. Per hører ikke hjemme i de regioner, Jakobe fører ham op

i, og han finder ikke sig selv i kristendom og familieliv med Inger og ender som bekendt i yderste klitrække, hvor han dyrker selvudfoldelsens instinkt, lidenskaben og den sande tro, troen på naturen. De værdier og vejen til dem i form af handlekraft og åndelig løsrivelse ville indbringe anerkendende nik fra Nietzsche. Men der er også kritik at høste fra Nietzsche til denne Pers slutposition. Raahauge peger på flere forhold.

Pers fuldkomne ensomhed mellem klitterne er nok en tapper konfrontation med intetheden, men vejen er defensiv. Det er passionens stoiske og trodsige side, ikke dens ekspansivt favnende og lutrende glæde og flamme. Per forsøger egentlig at bringe to poler sammen, som evangeliet kalder uforenelige: samtidig at tjene Gud og sig selv som projekt. Han forbliver selvbevidst, men der vågner dog i ham en fornemmelse af at blive ført af noget større end ham selv. Sådant følte hans far alle dage, for ham var det blot Gud, der førte og ikke en skæbne eller et forsyn. Men strukturelt nærmer Per sig sin far og Sidenius-arven, og i klithytten bliver Per paradoksalt nok den mest sideniuske i søskendeflokken; livsforsagende til det ekstreme i sin verdsligt-pietistiske stræben efter eksistentiel nøgenhed (s. 103).

Ved at lade Per lande her kan Pontoppidan tilsyneladende overskride alternativet: lad Gud fylde dit hjerte eller lad hjertet fyldes af dig selv. Der gives noget tredje, idet der peges hen mod en ikke-kristen bøjning sig for noget højere i form af et forsyn. En art religiøsitet skal mediere mellem polerne. Og dette semireligiøse står ifølge Raahauge faktisk i forbindelse med Nietzsches tanker, for han ville ingen triviell ateisme og tog afstand fra den "flade gudløshed" og afskrev almindelig, fornægtende ateisme som udslag af "den plebejiske grundsmag" (s. 104).

Per stiller til slut ingen "ubeskedne fordringer til tilværelsens styrende magter", men opøver under selvtugt evnen til afkald og *amor fati*. Han overgiver sig til den skæbne, som den hårde natur uddeler. Men eftersom det ikke er mådeholdet, men ubændigheden, Nietzsche hylder, så rammes Pers liv i klithytten af hans karakteristisk af et asketisk liv som en selvmodsigelse. Man vil ifølge Nietzsche være herre ikke over noget i livet, men over livet selv, over dets dybeste, stærkeste, underste betingelser; her gøres et forsøg på at bruge kraften til at tilstoppe kraftens kilder. Så når Per lykønsker sig selv for at have kunnet trække sig tilbage, så er det i Nietzsches øjne kun en nødlanding med sammenfoldede ørnevinger. Askese og selvafhændelse er også ressentiment. Man bruger sine kræfter på at kvæle vitalismens brus, tilstoppe dens kilder. Forsagelsen er for de kristne. Men eftersom kristendommens puls ifølge Raahauge stadig slår hos Pontoppidan, er det naturligt, at han lader Per trives i noget nær en munkecelle. Men det religiøst-højtidelige præg ved Pers livsaften står dog tilstrækkeligt fjernt fra kristendommen til, at det harmonerer nogenlunde med Nietzsches fornemmelse for religiøsitet (s. 105). Nietzsches anelsesfulde og sammensatte religiøsitet kan sagtens have inspireret Pontoppidan. Det rum efter Gud, begge præstesønner leder efter, er religiøst tonet, og de vil gerne hente noget ind, der er højere end ateismens flade landkending. Begge bærer de mærker efter deres strid med Gud; den banale ateisme fatter ikke engang, hvad den kamp vil betyde (s. 106).

Pontoppidan var nok kritisk over for kirken og dens mænd, men han ville intet simpelt brud med kristendommen. Det gjorde ofte Brandes utålmodig med Pontoppidan, men Brandes loddede næppe dybden af præstesønnens jakobskamp, indleder Raahauge med at overveje i bogens femte kapitel, "Søren Kierkegaard".

Pontoppidan havde sin opmærksomhed pinefuldt rettet mod et spørgsmål, som de moderne radikalere stod fremmede overfor: hvordan begrunde det enkelte menneskes ansvar? Hvor forankres samvittigheden, hvis vi forskyder Gud? Pontoppidan frygtede, at "det moderne hedenskab" slet ikke fattede problemet (s. 115). I sit skønlitterære værk gennemfører Pontoppidan da også en bevægelse væk fra radikalismens og Nietzsches værdier. Omvendt aner man ifølge Raahauge stedse tydeligere frugterne af Pontoppidans læsning af Søren Kierkegaard, over for hvem Brandes nærede inderlig modvilje (s. 118).

Vil man forstå Kierkegaards betydning for Pontoppidan, da kan det efter Raahauges mening være hensigtsmæssigt at gå omvejen over Brandes' forhold til Nietzsche og Kierkegaard (s. 118). Brandes og Nietzsche havde foragten for kristendommen tilfælles. Brandes anså den for emancipationens hovedmodstander. Men var kristendommen fjenden, så var Kierkegaard dens mest avancerede tænker og farligste apologet. Brandes ville derfor med sin bog om Kirkegaard (1877) afmontere dennes værk. Brandes er i bogen forundret over, hvorfor en tænker af Kierkegaards rang ikke er mere ligeglad med, om Jesus blot er et ideal, eller om han virkeligt har levet (s. 121). Kierkegaards kristne paradoks anses af Brandes for at være stridende mod fornuftens love og ikke til at skelne fra nonsens. Raahauge peger her på, at denne Brandes-kritik af Kierkegaard er direkte indskrevet i Pontoppidans værk. I *De dødes Rige* hævder doktor Hagen præcist det samme om præsten Vestrup, omend Vestrup i bogens forløb får ret i sin diagnose af tidens dårlighed. Som Dihmer må konstatere, så hører den mærkelige mand en svunden tid til og taler et middelalderligt sprog; men – og det forstår Dihmer nu – den inderste mening af ham og hans ord har evigvarende gyldighed (s. 123). Med de ord tegner Pontoppidan efter Raahauges mening nok også sit eget åndelige ståsted, både hvad angår tilslutning og reservation. Han beklager således i *Kirken og dens mænd*, at kristendommens sprog er "middelalderligt" og trods al sympati må han derfor konstatere, at dens tid nok er omme. Men det er et påfaldende svagt argument i forhold til Pontoppidans sædvanlige niveau, finder Raahauge. Det vikler ham ind i en selvmodsigelse, som rummer forfatterskabets inderste spænding: kristendommens ord klinger angiveligt i samtiden ikke troværdigt længere, men samtidig bestemmer Pontoppidan samtiden som det, der devaluerer alt det menneskeligt og kulturelle værdifulde. Den inderste mening af kristendommens ord kan ikke på samme tid være af evigvarende gyldighed og forældede. En dramatisk dissonans finder Raahauge, som skingrende giver Pontoppidan hans eksistentielle hovedpine (s. 124).

Pontoppidan læste Kierkegaard flittigt; også tidligt i forfatterskabet. Og lige som inspirationen fra Nietzsche er den fra Kierkegaard også kendt og veldokumenteret. Og det gælder alle hovedværkerne. Om Kierkegaard-inspirationen i *Lykke-Per* citerer Raahauge Per, der under den natlige bådfærd over Kattegat med sin mors

kiste må erkende, at i denne nat fuldbyrdes en længe forberedt åndelig fødsel i ham. I en gammel præstekones lignelse har åbenbaret sig en kraft og storhed i lidelsen, i forsagelsen og i opofrelsen, som er en Cæsar overlegen. Ordene ligefrem runger af inspiration fra Kierkegaard, konstaterer Raahauge (s. 136). Man hvad er så nyt, kunne man spørge.

Der er store ligheder mellem Kierkegaards og Pontoppidans vurdering af en moderne fremmedgørelse. Denne lighed udbygges og underbygges tydeligt i *De dødes Rige*. Trods det kan man dog fortsat ikke tillade sig at kalde Pontoppidan kristen, fastslår Raahauge. Pontoppidan ser som Kierkegaard miseren og mener muligvis tilmed, at den udløses ved, at forbindelsen til noget højere kappes. Men han ser ikke nogen mulighed for en genopretning. En levende og opretholdende Gud i kristen forstand er muligvis lige så død for Pontoppidan som for Nietzsche. Forskellen er, at Nietzsche jubler over det angivelige dødsfald, mens Pontoppidan bittert føler tomheden (s.138).

Denne "tomhed" besvares, om man så må sige, med den forskydning, der nu sker i Pontoppidans forfatterskab efter *Lykke-Per* og frem mod *De dødes Rige*, med ikke mindst Kierkegaard som inspiration. Pers etos for ensom udholdenhed er formet efter et hedensk ideal, stoicismens, men genfindes også i kristenhedens klosterbevægelse (s. 150). Per taler beskedent om sin "navnløshed" ude i klitten, men har dog den rare bevidsthed om, at alle véd, hvor han sidder. Munken leger skjul, siger Kierkegaard. Hovedpersonerne i hans liv kender hans ædle afkald. Der findes en ydmyghedens forfængelighed (s. 151). Stoicismens tapperhed rummer et element af selvished. Kierkegaard har blik for dette træk og har muligvis inspireret Pontoppidan til i fiktionen at gå fra Pers trodsige og solitære triumf til Dihmers venligere martyrium (s. 175). Dihmer er nok stoiker, men hans stoicisme er aldrig den, der – med Kierkegaards udtryk – holder sig "på stolthedens spids". Den er diskret og blottet for den stolthedens menneskeforagt, der kan hjem søge Per. Tværtimod inviterer den betænksomme Dihmer jo mennesker til at bo under sit tag og overtage godset efter hans død. Per skulker fra menneskelige forpligtelser for at leve som en stor knægt, der er alene hjemme, bemærker Raahauge (s. 178).

Når Pontoppidan skaber Dihmers skikkelse, er hans kompas svunget i retning af en større betoning af ansvarets etik frem for individualismens høje æter. Dihmer vil ikke ånde den evige iskulde mellem stjernerne. Forfatterens Nietzsche-påvirkning er afløst af en inspiration fra Kierkegaards kalds-etik (s. 153).

I *Kærlighedens gerninger* skriver Kierkegaard om de stundesløse moderne mennesker, at de ikke længes bort fra øjeblikkets larm for at finde den stilhed, hvor Gud bor. De nøjes med at beundre hinanden indbyrdes, og ingen længes efter den ensomhed, hvori man tilbeder Gud. Dette er ifølge Raahauge grundtanken hos Pontoppidan i *De dødes Rige*, om end han erstatter "hvor Gud bor" med det humane "hvor modenheden bor", ligesom "den ensomhed, hvor man tilbeder Gud" må erstattes med "den ensomhed, hvor man forliges" med sig selv (s. 181).

Som allerede nævnt sættes der i bogens sidste kapitel fuld fokus på Pontoppidans egen tro. Når Pontoppidan gerne vil styre fri af "dogmatisk" kristendom, hvad er det så for en religiøsitet, han er tiltrukket af eller selv bikser sammen, som han så

kritisk siger det om de udogmatiske præster? Raahauge erkender, at Pontoppidan holder kortene tæt til kroppen, men søger man opmærksomt, finder man diskrete tegn på, at han personligt deler Torben Dihmers anelsesfulde religiøsitet (s. 191).

Raahauge understreger flere gange i bogen, at bekendende kristen er eller bliver Pontoppidan aldrig. Men ateist er han heller ikke og ren agnostiker ej heller. *De dødes Rige* kalder Pontoppidan selv sin fejde med det moderne hedenskab. Han vil opretholde en kommunikation med det hellige, og i *Kirken og dens mænd* taler Pontoppidan positivt om indvielse i “de ting som ikke er af denne verden” og afsøgning af “kundskab om tilværelsens skjulte visdom”. I den efterfølgende debat om foredraget håber Pontoppidan på en kommende kult samt dens institutionalisering: et tempel. Han sætter samtidig navn på en af dem, som nu lægger “sten på sten”, nemlig Ludvig Feilberg (1849-1912). Han har, noterer Pontoppidan, hos mange vakt en hjemvægtig følelse af samhørighed med alt det i tilværelsen, der ikke hører tiden til, der er evigt og uomskifteligt, som selve det fælles ophav til alle ting. (ss. 194-95).

Raahauge finder i den smule, Pontoppidan direkte bekender om sin religiøse orientering, en kredsen om kræfterne, naturen og anelsen (s. 195). Den vanskelige, forpligtende religiøsitet, kristendommen, forkyndes selvsagt ikke direkte i hans værk. Men gennem hans æggedans omkring den, hans indirekte forkyndelse, bliver læseren uafbrudt opmærksom på den (s. 197). Og Raahauge slutter sin lange inspirerende og kyndige vandring blandt Pontoppidans præster således:

“Man kan kalde Pontoppidan præstehader, men overser da, hvilken type præst han hader. Og hvordan han altid opsøger kristendommen for at udfordre den til duel og brydekamp, bristfuld af uerklæret kærlighed til den. Pontoppidan er kirkens værdifulde revser og måske kristendommens hemmelige herold”.

(s. 197).

Som litterat, præst og tidligere kulturredaktør i dagspressen har Anders Raahauge et virkeligt godt udgangspunkt for at kunne skrive en både indsigtfuld og læseværdig bog om Pontoppidans præster. Og det må siges at være lykkedes ham fuldt ud. Hvad vi stilles i udsigt allerede i bogens forord via Pontoppidans præster at blive vist ind til de steder i forfatterskabet, hvor det for alvor brænder på, det føles klart indfriet, når bogens sidste side vendes. Kristendommens uvise skæbne i en stedse mere sekulariseret modernitet er til stede overalt i den konfessionsløse Pontoppidans forfatterskab, viser Raahauge os tydeligt. Raahauge belyser fint gennem sine analyser af Pontoppidans tre store hovedværker i lyset af Nietzsches og Kierkegaards tænkning det samvittighedens problem, som optager og plager mange af forfatterskabets hovedfigurer; problemet med, hvor tilværelsens etiske tyngde skal komme fra i den nye horisontale kultur, der gør sig færdig med de vertikale dimensioner.

Raahauge har genrebestemt bogen til at være et essay. Den er velskrevet og yderst tilgængelig, men er nok ikke særligt anvendelig som en første introduktion til Pontoppidans forfatterskab. Et grundlæggende kendskab til *Det forjættede Land*,

Lykke-Per og *De dødes Rige* må siges at være det nødvendige udgangspunkt for at kunne følge med hele vejen rundt blandt Pontoppidans præster. Men også for den erfarne Pontoppidanlæser er der meget at hente. Raahauge gør hele vejen gennem bogen mange nye og spændende iagttagelser, der inspirerer til at forfølge nye spor og læsninger, nye sammenstillinger og tolkninger af det velkendt stof.

Der er ifølge Raahauge helt overordnet forskellige slags “præster” i Pontoppidans forfatterskab. Først er der de præster, der har Pontoppidans sympati, og så er der dem, der absolut ikke har det. Dernæst er der de ordinerede og så de uordinerede; de sidste kaldet Pontoppidans virkelige præster – Pontoppidans egentlige forkyndere. Der er efter min mening et par problemstillinger i forlængelse af denne opdeling, som man bør være sig klart bevidst.

Vil man tale ikke bare om forfatterskabets præster men også om Pontoppidans egen religiøsitet og tro, så er der ganske få kilder, men dog ikke mindst den vægtigste og mest autoritative, foredraget *Kirken og dens mænd*. Raahauge udpeger *Isbjørnen's* præst, Thorkild Müller, til at være den perfekte Pontoppidan-præst, idet han opfylder de kriterier for en god præst, som Pontoppidan siden opstiller i *Kirkens og dens mænd*. Kriterierne er: aldrig poserende, altid optaget af sine søgne børn, en usleben diamant af hjertevarme og erfaring, utyngtet af al hang til abstraktion samt troende og i stand til at trøste og opbygge med sin ligefremme forståelse af Skriftens ord. Er disse kriterier virkelig at finde i foredraget? De er vel ret beset Raahauges eget bud på, hvad der kendetegner den gode præst. Og de såkaldt virkelige præster er nok forkyndere i romanerne, men i hvilket omfang er de med sikkerhed også forkyndere af Pontoppidans egen tro og livsfilosofi? Raahauge er selv bevidst om denne problematik, og hele hans projekt går da også netop ud på via romanfigurerne alligevel at fravriste Pontoppidan nogle af de personlige kort, han holder så tæt til kroppen. Hovedvægten kommer her til at blive spørgsmålet om, hvad der sker med forfatterskabet og Pontoppidans egen tro og syn på kristendommen fra *Lykke-Per's* udgivelse til afslutningen af *De dødes Rige*. Der er slet ingen tvivl om, at Kierkegaard også i denne periode for Pontoppidan spiller en central rolle. Det er meget tydeligt i foredraget *Kirken og dens mænd*, hvor Pontoppidan så åbenlyst parafraserer Kierkegaard, at Flemming Behrendt i sit storværk fra 2019 om Pontoppidan, *Livsrusen*, betegner foredraget som Pontoppidans “Øjeblikket”-foredrag med direkte reference til Kierkegaards tidsskrift og kirkekamp.

Raahauge komme flere gange ind på Pontoppidans forhold til Brandes og brandesianismen. Det er et spørgsmål, der gennem årtier har fyldt i Pontoppidan-miljøet. Meget nyt tilføjer Raahauge efter min mening ikke, og jeg mener begreberne flyder sammen, så moderne gennembrud, emancipation, brandesianisme, kulturradikalisme mv. næsten bliver synonyme. Per møder således en kulturradikal kunstnerelite i København, og Vestrups forkyndelse er kulturradikalt finansieret af Enslevs bevægelse. Men var århundredskiftets politiske og kulturelle strømninger kulturradikale? Nej, Raahauge er bestemt ikke nogen ven af kulturradikalismen, og et meget direkte ansvar bærer den ifølge ham også for nutidens wokeisme, det identitetspolitiske regime og tidens udbredte hyperfølsomme offerbevidsthed. Det

fremgår af flere af de mange hib, Raahauge giver sin samtid. Men det skal der vel også være plads til i et essay.

Velskrevet og velunderbygget er bogen. Dog kunne man mange steder savne lidt mere præcise noter og henvisninger. En del steder er det svært at afgøre, om der er tale om et direkte citat fra en Pontoppidan tekst, en parafrase eller Raahauges egen formulering. Megen hjælp er at hente via søgefunktionen på netstedet www.henrikpontoppidan.dk, men flere noter og henvisninger ville hjælpe læseren meget, og da der anvendes slutnoter, ville det ikke påvirke læseoplevelsen.

Man kan kun ønske bogen en bred anerkendelse og udbredelse også uden for det mere snævre Pontoppidan-miljø. Måtte andre herfra tage inspirationen fra Raahauge op og vise os andre nye stier og veje gennem det vældige forfatterskab.